

DEDE KORKUT MUKADDİMESİ'NDEKİ BAZI SÖZCÜKLER ÜZERİNE

*Kürşat ÖNCÜL**

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri Türk kültür tarihi açısından en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Buna karşın eserle ilgili olarak henüz çözümlenmemiş pek çok soru ve sorun araştırmacıların çalışmalarını beklemektedir. Yeni bilgi/belgelerin özellikle Türkiye sahasında tespit edilememesi ya da ortaya çıkartılmaması doğal olarak problemleri gelecek nesillere devretmektedir. Bununla birlikte konuya ilişkin olarak yeni bakış açıları ve zaman zaman ortaya çıkarılan yeni kayıtlar tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Ancak konuya dair yapılacak düzeyli her tartışmanın bilimsel bir kazanım olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir. Bu çerçevede bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri'nde çözüme kavuşturulamamış birkaç kelimeye dair derlemelerden elde edilen veriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, Mukaddime Bölümü, Halk Hikâyesi

ANALYSIS OF SOME OF THE WORDS ON THE MUQADDİMAH OF DEDE KORKUT

ABSTRACT

Dede Korkut Stories in the history of the Turkish culture is regarded as one of the important works. However many unresolved questions and problems related works, waiting for the work of researchers. In particular in the field of Turkey new information and documents that can not be identified or appeared naturally leave problems to future generations. However the new perspectives on the issue and from time to time uncovered new records have brought new discussions. But each debate about the subject the scientific achievement is an undeniable fact. In the context the study of Dede Korkut Stories in a few words which are unsolved will be obtained from the data.

Key Words: Dede Korkut Stories, Section Muqaddimah, Public Stories

Dede Korkut Hikâyeleri Türk kültür tarihiyle ilgilenen hemen tüm araştırmacılar için çok özel bir yere sahip olmakla birlikte hakkında söz söylenilmesi en zor alanlardan biridir. Konuyla ilgili yeni bir bilginin/belgenin Türkiye sahasında tespit edilememesi ve metinlerle ilgili yeni bakış açılarının oldukça sınırlı olması, yapılan çalışmaların daha çok metin okumaya yönelik olmasına

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: onculkursat@yahoo.com

yol açmıştır. Bu çalışma da bu anlamda benzer bir formda, ancak etimolojik bir değerlendirmeden ziyade bir tespitin aktarılması ve ilgilenenlerin bilgilendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda var olan problemleri (eserin yazılış tarihi, yazıldığı mekân, kahramanların kimlikleri, nüshalar arasındaki uyumsuzluklar, metnin bağlamı, metnin yazarının kimliği ve ne şekilde kaleme alındığı vb) çözmek adına zaman zaman birbirinden farklı yaklaşımlar denenmiştir. Ancak DKH'deki problemlerin varlığına karşın ayrıntılarda farklılıklar bulunmakla birlikte metnin içerdiği alan, yazıya geçirildiği bölge, metinlerin dil özellikleri gibi bazı unsurlarda nispi bir genel kabulden bahsedilebilir.

Metnin diline ilişkin olarak kuzeyde Kafkaslardan, güneyde Van Gölü ve çevresine oradan da daha güneye uzanan bir alanı kapsadığı, kuzeyden güneye Azerbaycan sahasını da içerisine alan bu dilin geniş bir koridora sahip olduğu (Zülfikar 1998) ve doğal olarak “Türk Dilleri grubundan Azerbaycan ve şerqi Anadolu Oğuzlarının dili” (Rıza 1998) olduğuna dair ifadeleri görmek mümkündür. Bu perspektiften hareketle metnin dil özelliklerini barındıran yerleşim birimlerinden Kars ilinde, gerçekleştirilen derlemelerde DKH'nin mukaddime bölümünde kadınların dört türlü olduğuna dair verilen ifadelerin benzer bir sözel adlandırmayla ancak “kadınlar üç türdür” şeklinde yaşadığı tespit edilmiştir. Derlenen anlatılardaki “şıldırım şıp, holdurum hop” gibi tanımlamaların DKH'de görülen “solduran sob, tolduran tob,” tanımlamalarıyla anlam-ses benzerliği taşıması ve bu sözcüklerin konuyla ilgili araştırmacılarca anlam bakımından netliğe ulaştırılmamış olması bu çalışmanın gerçekleştirilmesine yol açmıştır.

Kars ili, Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş noktasında bulunduğundan tarih boyunca iç ve dış göçler yaşamış bir yerleşim birimidir. Bölgede bu göçlere bağlı olarak birbirinden farklı ağız özelliklerini görmek mümkündür. Konuyla ilgili olarak Ercilasun'un yaptığı çalışma bu anlamda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Ercilasun çalışmasında bölgedeki ağız farklılıklarını, Ardahan-Posof Yerlileri, Kars Yerlileri, Türkmenler, Kars Terekemeleri (Karapapaklar) ve Kars Azerileri olarak adlandırdığı demografik yapılanmaya bağlar. (Ercilasun 2002) İlgili çalışmada metnin derlendiği Karapapakların/Terekemeler'in tarihi için özet itibarıyla şu bilgileri sunar. Karapapak'ların yoğun olarak buldukları Borçalı ve Kazak Bölgesi'ne Selçuklular'ın öncesinde yerleşmiş olan Hazarlar, Melikşah dönemindeki Türkmen yerleşimiyle tamamen Türkmenleşir. Kür boylarından kuzeye doğru yayılan bu Türkmenler, Kazak ve Borçalı Bölgesini doldururlar. XII. yüzyıldan itibaren bölgeye gerçekleştirilen Kıpçak akınlarıyla iki ayrı tabakalanma süreci gerçekleşir. Bu tarihlerden itibaren bölgede Karapapak ve Terekeme adları yoğun bir şekilde görülmeye başlanır. (Ercilasun 2002, 42)

DKH'deki olaylarda görülen çeşitli çatışmaların ve geçmişe ait unsurların bu bölgeye yerleşen kesimlerce coğrafyanın getirdiği korunaklılığa bağlı olarak sürdürüldüğünü ve yeni formlar içinde şekillendiğini belirtmek mümkündür. Anlatıların belirli oranda da olsa yaşamasına ve sürdürülmesine olanak tanıyan önemli öğelerden biri de sözlü anlatı geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan âşıklık geleneğidir. Bölgede âşık tarzı şiir geleneğinin günümüzdeki zayıflığına karşın yakın tarihlere kadar oldukça canlı bir formda görülmesi anlatı geleneği açısından DKH'deki bazı anlatıların da yaşamasına kolaylık sağlamıştır. Âşık tarzı geleneğin dışında bölgede Kellegöz adıyla yaşayan tek gözlü dev anlatılarına ve Deli Dumlul hikâyesinin kısaltmış formuna ulaşmak mümkündür. Bu sözel yapı doğal olarak Dede Korkut coğrafyası içerisinde Kars ve çevresini ayrı bir şekilde değerlendirme zorunluluğunu doğuruyor. Özellikle tespit edilen bu anlatıların birbirinde farklı mekânlarda ancak Karapapak/Terekeme kültürü içerisinde rastlanılır olması ayrıca dikkat çekicidir. Bugün Kars ilinde ikamet eden ve daha ziyade Gürcistan coğrafyasından dönemi içerisinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gelen bu kişilerin yerel kültürlerini özellikle coğrafyanın ve Osmanlı dönemindeki farklı etnik kimliklere varlığını devam ettirme içgüdüleriyle içe kapalılıkları kültürel dinamiklerini koruma ve sürdürmelerine olanak tanımıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

Kültürel korunaklılık, DKH'nin dilindeki unsurlar için kullanılan “kimi kez ayak yerine geçen asonanslarla fiil veya sıfat soyundan bütün bir kelimenin tekrarlanması... tekrarlanan fiil veya sıfatlar[ın] anlatımda bir nevi “döner ayak” yerini tutma[sı] ve parçaya bir nazım edası vermesi” (Gökay 1968) ve “bir yandan eski Türk şiirinin ses uyumuna (aliterasyon) ve yarım kafiye (asonans) dayanan özellikleri” “hece veznine kafiye ve redife dayanan nazım özellikleri ve mensur parçalarındaki anlatım paralelizmi ile Türk halk edebiyatının nesir nazım karışımı mükemmel bir örneğini oluşturmuştur.” (Korkmaz 1998) ifadelerine benzer bir formu yaşatmıştır. Elbette DKH'de görülen şiirsel dokunun varlığını aramak söz konusu değildir ancak nispi oranda da olsa bu yapı görülmektedir. Konunun daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için burada tespit edilen iki metin verilecektir.¹

D1. Kadınlara verilen lakaplar var mı?

K1 Var, benim bildiğim üç çeşit kadın var. Birincisi “Şıldırım Şop”. Şıldırım Şop ne demehdi bizim lisanca? Gezer, go çoğ gonusar. Sabağ gahar, oo ıı o gapı, bu gapı gezer, dolaşar; aşıama gelir: “Şıldırım Şop”. Sadece işi gücü gezmeğ. İkincisi “kadın var, Derdi Verem”. Bu da göcasının ilgilidi. Şimdi göcasının bir acil işi var, der ki, ‘garı bir o sobuyu yah’ soba da normal, aaz yaner. Bu kadın ne yaper; gelër ordan, guruyu çıhardar, yaşı soğar. Guru, guru yahacağı alar, yaş soğar. Eee soba behle ki evle olacağ, müsafir behliyer, kadın çay goajağ, derdi verem! Goca verem olur: ama kadının heç umrunda döyül. Iıı yap ııı soba yanmer, e kadın birağmer ki soba yansın. (Becerihsizdi olan...) Becerihsiz değıl, yanı yapısı, kültürü o; yanı yeter ki göcası üzülün, verem olsun. O kadın da Derdi Verem. Üçüncü bir kadın, o da bulunmaz Bursa gumaşı günümüzde var yoğ bilmem. Kadın... göcasının bir dediğidi iki etmez. (İsmi neydi bunun? Gül her...) “Her Demi Gül”. Her Demi Gül. Yanı elini attığı her iş gül gibi. Gocası bi çay isdese, on dakğıya yapılacağ işi diyelim ki o on saniyede yaper. Her Demi Gül, her işe, elini attığı iş gül gibi, söylediğı laf bal gibi. O kadınara da “Her Demi Gül” öle bir lakap. Herkesin yaptığına eee yanı ııı şeyine yapısına göre bi lakap veriler.

D2. Kadınların kaç türlü olduğunu bize anlatır mısınız?

K2. Evet. Gürcistanlı Aşılı Hasan Pervane gidip yahın köylerinden bir kızla evlenir. Evlendikten sonra bir ara aralarında ufağ ufağ bir dövüş bağış gibi bişeyler olur her dövüşüklerinde kadın başına şalı alır doğru babasının evine gitmeye. Aşılı sazı alır buna sazla türkü söyler geriye çevirmiş. Ama bir gün de tam guvvetli dövüşürler şalı alır babasının evine gëtmeye aşılı önüne geçir ne gadar çalır çağırırsa bahır ki yoğ. Bu boşdur bu gafaya goymuş çoğ sinirlenmiş gideceğ. Yav bu gideceğ ben evde neye durum demiş o da sazı gömleğine goyar bunun peşine düşer. Kadın önde bu arhada herkes aşılı bağar yav eskiden öyle değıldi mesela da erkekler önde kadınlar arhada giderdi yav aşılı gene dövüşmüş hanımıyla ondan sonra gider gaynatasının evine gaynatası sedirin baş köşesinde oturmuş gaynanasıya aşağı tarafta sobanın yanında elinde çorap toğuyur. Selam aleykümüselam yavrum buyurun içeriye buyurar bu sazını köşeye goyar gaynatası kadında içeriye girer girmez küsmüş ya dövüşmüş. Dövüşdüğünü belli etmek için şöyle duvara döner üzünede şalı tutar yanı ben kimseyle gonusmuyorum artık küsmüşüm. Bu arif adam demiş ki yavrum aşılı giren yirde gam keder olmaz eğlence olur söz sohbet olur muhabbet olur bugün bir hal var sizde nedir bu durumunuz? Ama gaynanası o zamana gadar heş girmezmiş dillenmir yanı bu da sen arif adamsan istersen ben bu sözün nedenini size saznan anladım demiş.

¹ K1 ve K2'den derlenen metinlerde kaynak şahısların DKH'ne ait metinsel anlamda herhangi bir okuma içerisinde olmadıkları teyit edilmiştir.

Ėadin o zamana gadar bişey demir tabi küsmüş ... o arada Aşığ Hasan Pervane sazını alıp bahalım ne diyecek. Bu arada söyliyecek onları

Dëyir bele sen kız verdin ey men de aldım

Evlenende a gaynana a gaynana

Keşke sen bir daş doğaydın

O, olanda a gaynana a gaynana

Gaynana dedi ya, gaynanası cağları yere bırağdı. Ayağı gağdı dedi ulan adam oğlusan ağzını ğatla burnunun altına goy. Hoşumuza getdin. Gencidik bizim kızımızı ğandırdın aldın. İndi de sahlıyabilmir üstümüze getirirsen. Gaynatası söyle yavrum ikinciyi söyle dedi. O da yaralı ya, hanımından alır ikinciyi bahah ne diyir:

Deyir bele gündüzler gezir yabanı

Akşam ağrıyır dabanı

Üstümde kırır yabayı

Men dilende a gaynana a gaynana

Bunun üzerine kayın pederi oğlum sen bilirsin arvatlar kaç türlüdür diye sorar. Aşığ, baba aşığ diliyle mi mi söyleyim diye sorar ve kayınpederi aşığ diliyle ister. Aşığ başlar söylemeye:

Arvatlar üç çeşittir. Bir holdurup hop avrat, bir şıldırım şırp avrat, bir de gıldırım gırp avrat. Bu gıldırım gırpın bir adı da erdem güzelidir. Kayınpeder oğlum bu aşığ dilini anlayamadığ bize açılğa der. Aşığ:

Şıldırım şırp arvat sabah erkenden kağar, ki şeyde de halk dilinde de söylenir da. Ben köylerde çoğ duydum. Çoğ gezen ğarıya bu ne şıldırım şırp ğadıdır ğapı ğapı goymadı her tarafi gezdi ğünde sabahdan ağşama gader dolaşır. Bunun evi yohdu mi işi yohdi mi derler yanı. Erkenden ğağar gurt ğuş sezilmeden hepsi yatır yatağta o erken ğağar köyün üst katındaki ğaberi alta, alt katındaki ğaberi üste daşıyar yanı bir gazete ondan başa çığabilmez şıp arvat. Bir de holdurum hop arvat yanı holdurum hop da “dağıdan çoğ yiyen” manasında anlamında. Bağtın yav hanım bugün bize misafir gelecek ağan bağ, çoğ ağır misafirlerdi bir goyun keşecem o goyunu ëyle pişir ki benim yüzümü ağ et aman dı sen bilirsen. Gellersen ki misafir gelmemiş, goyunun başı orda ayağları da burda gerisini de ele dağıdık ki Allah dağıdan kimin. Holdurum hop gelen misafirin yanında da üzün ğara olar. Ha bir de gıldırım gırp avrat bu da her şeyden ıraf eden ıraf mı diyorsunuz o yanı çoğ masrafçıl olmiyan – şey eden tasarruf eden- tasarruf eden arvat sabahdan ğağdın hanım bugün misafir gelecek arhadaşlarla geleceyiz etimiz de yoğ ama bi tavuk keselim. Bi tavuk keser getirir yarısıyla, tavuğın yarısıyla bir kaç çeşit yemek yapar yarısını da gece gecenin bir vağtında sağlar kocasına ayrıyeten pişirir ve yedirir. Ğağtığ zaman aman ses etmeyin, babanız yatır, süt pişirir getirir. Önce ğocasının ğöğsünün üstüne, önce bir südünü içirer, bunun sonra da onu bir nazınan öpe öpe –sayın müdürüm bağışla- cilveyinen nazınan uyandırır bir elinde desmal peşkir bir elinde de su, onun üzünü elini yığattırır, öyle tutturur yanı nazı cilveyinen eğlendire eğlendire. İş de bunun bir adı da erdem güzelidi. Yanı o da güzellerin sınıfına girer ki aşıkların dediğ gibi boy bir doksan, omuz doksana doksan, bel eski sıfır beşliğ, ince belli kalem ğaşlı, sırma saçlı, ceylan bağışlı keğlik sekişli. Dedi peki yavrum hangisidi sendeki? Dedi ki ğaynata o sondaki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

değilde yani gıldırım gıp değilde diğeri ikisi bende mevcuttur. O yarayı açma yavrum, ben de aynı yarayı çekirem o da yaralı ya. Aldı bağalım ne diyecek:

Deyir bele şille salır ay papağıma

Papağ geçir gulağıma

Bir bahasan kaşmağıma

O gelende a gaynana a gaynana

Dedi, oğul olmya evin işini de bu sana gördürir? Dedi ağzım açtırdım onu diyem bağ:

Deyir sabah erkenden gağıram

Sobuyu da men yağıram

Ölüsünden de gorğıram

O yatanda a gaynana a gaynana a gaynana

Peki yavrum dedi gücün yetmir mi? Sal ayağın altına ölene gadar döğ. Ölüsünü de çeğ mana getir dedi. Dövecem dedi. Ne zaman döveceñ? Dedi dikkat et bağ bu türküye dikkat et:

Dedi bele Hasan Pervane olacam

Bele bu hayfımı ondan alacam

Ayağımın altına salacam

O ölede a gaynana a gaynana a gaynana

İlk metnin yerel halktan biriyle, ikinci metnin ise bölgede tanınan bir âşikle yapılması her iki metnin dili arkasındaki farklılığın temel nedenidir. Türkülü hikâye formunda anlatılan ikinci metinde DKH'de görülen ses benzerliklerinin ve tekrarlarının daha yoğun olduğu görülmektedir.

Yalgın tarafından tespit edilen ve Sakaoğlu tarafından DKH'nin mukaddime bölümüne benzerliğinden dolayı çalışmaya konu olan metin ise şu şekildedir: 1. Zavratızort, 2. Çepelimürt, 3. Hazretimülk... Zavratızort avrat "işin nereden geldiğini, nereye gittiğini, nasıl olup bittiğini bilmeyen avratlara -zavratızort- avrat derler. Bu avratların hesabı kitabı olmaz, onların sözüyle kuyuya inilmez... Allah bir eve bunun gibi avrat komasın". Çepelimürt avrat "...akşama kadar evde iş görmez, çadırında çene çalar, öteki beriki ile kavga eder, yalancı pehlivan gibi adam aldatır. Bu karıların evine tavuk pisliğinden giremezsin". Hazretimülk hatun, " bu şekil kadınlar işini, idaresini bilen herkesten önce kocasını seven, evin erkeğine, uşağına yardım eden, misafire iyi bakan kadınlardır..." (Sakaoğlu 2009)

Her iki metinde de anlam ve yaklaşım itibarıyla DKH'ndeki metinle örtüşen ifadeler olmakla birlikte Kars ilinden derlenen metinlerde görülen tanımlamalar DKH ile daha yakındır. Sözcüklerin anlamlarına ilişkin olarak;

Tekin, "dolduran top" ifadesinin anlamsız olduğunu ve tul fiilinden hareketle sözcüğün "vurulan top, oradan oraya yuvarlanan top" tarzında anlaşılması gerektiğini belirtiyor. (Tekin 1982)

Tezcan, ise "solduran sob" ve "tolduran tob" ifadeleri için kafiyeden dolayı sop ve top şeklinde okunması gerektiğini belirtir. Ergin'in çalışmasında "metinde sop okuduğu halde dizin 270'de soy olarak" alındığını kendisinin ise Türkiye Türkçesinde soy sop ikilemesi dışında bir kullanım bulamadığını belirtir. Sözcük için "Ar. sulb'un, soy sözcüğünün örneksenmesiyle halk

dilinde aldığı biçim” olduğu yönünde görüş bildirir. “tolduran top” ifadesinin ise tam olarak neyi anlatmak istediğinin kendisi için açık olmadığını söyler. (Tezcan 2001, 53)

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Tarama ve Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nde benzer bir ifadenin bulunmaması bölgede ve Gürcistan sınırları içerisinde yaşayan Türkler arasında yapılacak taramaların DKH’ye ait yeni bilgilerin bulunabileceği kanaatini doğurmuştur.

KAYNAKÇA

- ERCİLASUN, Ahmet B., **Kars İli Ağızları**, Ses Bilgisi TDK Yayınları Ankara 2002
- ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I**, Giriş-Metin-Faksimile, TDK Yay. Ankara 1997
- GÖKYAY, Orhan Şaik, Dede Korkut Hikâyeleri ve Önemi, C: XIX, S: 207, s. 424-435 **Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı**, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Aralık 1968,
- KORKMAZ, Zeynep, Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-üslûp Bağlantısı, C:I, S: 41, s. 101-112. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**[2004] 1998,
- RIZA, Nureddin, Dede Gorgut Etnik-Gövmi Genезis Problemi, C: II, S: 41, s. 103-106., **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**[2004] 1998,
- SAKAOĞLU, Saim. Dede Korkut Kitabı’nın Giriş Bölümü Üzerine Bazı Görüşler, Aralık 2009, C: XCVII, S: 696, s. 737-748 **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**
- TEKİN, Talât, Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler, [1986] 1982-1983, s. 141-156. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**
- TEZCAN, Semih, **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, YKY. İstanbul 2006
- ZÜLFİKAR, Hamza, Dede Korkut Kitabı’nın Dilinde Doğu Anadolu Ağızlarıyla İlgili İzler, [2004] 1998, C: I, S: 41, s. 171-176. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**

KAYNAK ŞAHISLAR

- K1 Mustafa Armut, 57 Kars, Selim/Bölükbaşı Köyü
- K2 Günay Yıldız, 58 Kars/Merkez
- D1 Sevinç Yüreğir, Kafkas Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi
- D2 Kürşat Öncül, Kafkas Üniversitesi, Öğretim Üyesi.